

Наталія Рева

Кандидат історичних наук

У статті розглядаються питання, пов'язані з персоніфікацією міжвоєнного українського визвольного руху та міфологізацією постатей, які його уособлювали, як їхніми соратниками та послідовниками, так і радянською пропагандою.

Ключові слова: визвольний рух, національні міфи, Симон Петлюра, Євген Коновалець.

Natalia Reva

Symbols of the struggle for independence: Ukrainian interwar liberation movement's personification

The article deals the problems of Ukrainian liberation movement's personification and the mythologizing of persons, who have been impersonated it both from their colleagues, also from the Soviet propaganda.

Key words: liberation movement, national myths, Simon Petlura, Yevhen Konovalets.

СИМВОЛИ БОРТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ: ПЕРСОНІФІКАЦІЯ МІЖВОЄННОГО УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Історія будь-якого народу невіддільна від величезної кількості національних міфів, які творяться на основі інтерпретації беззаперечних історичних фактів. Процес міфотворення супроводжує історичний поступ народу, а самі міфи досить легко замінюють у суспільній свідомості історичні факти. Разом з міфами та на їх основі формуються й національні архетипи героїв та їх персоніфіковане уособлення.

Однак, якщо нація тривалий час перебуває у стані поневолення, підпорядкування іншій нації, її національні міфи цілком можуть перебувати у стані антагонізму з міфами метрополії й бути витіснені ними, а постаті національних героїв, за збереження загальних архетипів, — набути доволі суперечливого характеру. Зокрема, тривалий час такою постаттю в українській історії був гетьман Іван Мазепа.

Найбільша кількість міфів щодо української історії та її героїв була створена у буремному ХХ столітті. Перший, після тривалої перерви, досвід державотворення, боротьба за українські землі сусідніх держав, втрата державності та включення України до складу Радянського Союзу покликали до життя нові міфи та поклали початок творенню образів нових національних героїв.

В українській історичній науці сьогодні спостерігається дві тенденції. Перша — вивчення раніше невідомих або маловідомих сторінок української історії та переосмислення їх на основі нових підходів. Й особливо це стосується саме ХХ століття. Друга — повернення українській історії імен борців за незалежність. Обидві ці тенденції передбачають розвінчування радянських історичних міфів та ідейно-політичних кліше. При цьому відбувається заміщення старих радянських міфів новими, національними. А це, своєю чергою, не сприяє деполітизації історії.

Тому, на нашу думку, основним завданням сучасної історичної науки у цій площині є докладне дослідження процесів і явищ, що супроводжували національне міфотворення періоду національно-визвольної боротьби та формування пантеону її героїв.

Процеси, пов'язані з міфологізацією українського визвольного руху першої половини ХХ століття, практично не досліджені в українській історичній науці. Серед таких нечисленних досліджень можемо виокремити, наприклад, публікацію Данила Яневського, яка дає змогу простежити початковий етап міфотворення, пов'язаного з керівниками Директорії УНР¹.

Окремі аспекти цього питання знаходимо у працях, присвячених видатним і, водночас, найбільш суперечливим постатям української історії 1920—30-х рр., — Симонові Петлюрі, Євгенові Коновальцю, меншою мірою — Михайлові Грушевському. Так, зокрема, питання ролі та значення окремих борців за українську незалежність (М. Грушевського, Володимира Винниченка, С. Петлюри та ін.) як в очах радянських лідерів, з одного боку, так і української політичної еміграції — з іншого, розкриті в монографії Валентини Піскун². Проблеми, пов'язані з формуванням радянського міфу про причетність С. Петлюри до єврейських погромів та, водночас, сприйняття його українським селянством, досліджує у своїх працях Володимир Сергійчук³. Судовий процес над вбивцею С. Петлюри та творення міфу про нього як організатора єврейських погромів аналізує у своїй фундаментальній праці й Сергій Литвин⁴. Окремі нюанси роботи радянської ідейно-пропагандистської машини у сфері міфотворення розглянуті у працях Володимира Сідака і Тамари Вронської, присвячених акціям радянських спецслужб проти української еміграції⁵.

Завдання нашого дослідження — простежити процеси міфологізації суб'єктів українського міжвоєнного визвольного руху як з боку учасників цього руху, так і з боку радянських спецслужб, а також витоки цих процесів та заходи, що їх супроводжували.

¹ Див.: Яневський Д. Директорія УНР як міф // *Український історичний журнал*. — 2000. — № 1. — С. 115—123.

² Піскун В. *Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття): [Монографія]*. — К.: «МП Леся», 2006. — 672 с.

³ Сергійчук В. І. *Симон Петлюра*. — К.: Україна, 2004. — 448 с.; *Його ж. Симон Петлюра і єврейство / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Центр українознавства*. — 2-вид., доп. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. — 152 с.

⁴ Литвин С. *Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана*. — К. Вид-во імені Олени Теліги, 2001. — 640 с.

⁵ Див., напр.: Сідак В., Вронська Т. *Операції органів державної безпеки проти зарубіжного українства в міжвоєнний період // Український історик*. — 2007—2008. — № 3-4/1-2. — С. 113—134.

Основними джерелами для дослідження є публікації радянської та української еміграційної преси, спогади соратників керівників українського визвольного руху, рішення радянських колегіальних органів щодо окремих постатей.

Українська національна революція 1917—1923 рр. стала новою точкою відліку в українському державотворенні. Саме в цей період, у вирі громадсько-політичної боротьби, відбулася еволюція свідомості українців від ідеї національно-культурної автономії до ідеї державності. Попри те, що втілення цієї ідеї через ряд внутрішніх і зовнішніх чинників було відкладене на 70 років, усвідомлення необхідності творення власної держави набуло незворотного характеру.

Українська національна революція покликала до життя й нову українську політичну еліту: українські громадські й культурні діячі, науковці, журналісти активно включилися в боротьбу, засади якої часто розробляли в залежності від політичної кон'юнктури.

Для характеристики загального архетипу політичної еліти періоду Української революції велике значення мають не лише національна приналежність її представників, а й їх соціальне походження та професійна діяльність.

Серед членів Української Центральної Ради, урядовців Української Держави та Директорії УНР переважали представники інтелігенції, багато з яких до 1917 р. брали активну участь у громадсько-політичному житті. Були серед них викладачі, вчителі, науковці (як-от М. Грушевський, Іван Огієнко, Сергій Єфремов, Іван Феценко-Чопівський, Дмитро Дорошенко, Дмитро Антонович, В'ячеслав Липинський, Олександр Шульгин та ін.); публіцисти та редактори (так, С. Петлюра та Олександр Саліковський редагували в Москві журнал «Украинская жизнь», Андрій Ніковський з 1913 р. редагував у Києві видавану Є. Чикаленком єдину всеукраїнську щоденну газету «Рада», в якій публікувався також і Володимир Прокопович; Микита Шаповал видавав і редагував журнал «Українська хата», а Микола Порш — газету «Праця»), адвокати (Андрій Лівницький, Олександр Андрієвський, Сергій Шелухін, Андрій Яковлів), інженери (Дмитро Андрієвський, Володимир Голубович, Степан Тимошенко). Разом з тим, серед керівників УНР та Української Держави практично не було «професійних революціонерів» (можна виокремити хіба що В. Ви-

ниченка), а державні чиновники якщо й траплялися, то рідко, й до того ж, невисокого рангу (наприклад, Олександр Лотоцький у 1900–1917 рр. був урядовцем державного контролю в Києві та Петербурзі, а Іван Мазепа брав участь у діяльності земств).

Соціальне походження провідників української революції, з одного боку, вирізняється строкатістю, а з іншого — цілком вкладається в декілька характерних типів. Крім вихідців з селянських і міщанських, часто бідних, родин (В. Винниченко, І. Огієнко, Андрій Ніковський, М. Шаповал), до українського державотворення 1917—1923 рр. долучився досить значний відсоток представників давніх дворянських родів (Павло Скоропадський, В. Липинський, М. Грушевський, Максим Ковалевський) або ж зрівняної з ними в правах козацької старшини (Д. Дорошенко, О. Шульгин, А. Лівницький). Ще одну групу складають вихідці зі священницьких родин, серед яких можна виокремити, зокрема, С. Петлюру та Сергія Єфремова.

В період української національної революції та після її поразки саме соціальне походження її провідників відіграло вагомую роль у їх політичному виборі, що не могло не відбитися на розвитку подій. Так, наприклад, не лише розчарування у соціалістичних ідеях, на яких переважно базувалося українське державотворення революційної доби, а й належність до давніх дворянських родів спонукали В. Липинського та Сергія Шемета створити Український Союз Хліборобів-державників та обґрунтовувати необхідність творення майбутньої української держави у формі монархічної гетьманської держави з персоніфікацією в особі вихідця з давнього козацько-гетьманського роду П. Скоропадського. В. Винниченка ж, навпаки, його походження з бідної селянської родини та усвідомлення ще в дитячі та юнацькі роки значення соціальної нерівності змушувало, хоч і безрезультатно, шукати порозуміння з більшовиками, бо саме їхні ідеї були йому найближчими.

В 1920-х рр. в країнах Західної Європи створюється значна кількість українських освітніх та наукових закладів (Український Вільний Університет, Український високий педагогічний інститут та Український соціологічний інститут (очолюваний М. Шаповалом) у Празі, Українська господарська академія в Подєбрадах, Українські наукові інститути в Берліні та Варшаві). Їх формаль-

ною, а втім, і фактичною метою було надання української освіти інтернованим воякам Армії УНР та забезпечення їх роботою в країнах перебування, а також поширення знань про Україну у світі. Але, з огляду, на попередню професійну діяльність колишніх керівників Української революції — емігрантів, вибір ними саме такого шляху видається найприроднішим.

Отож, поразка української національної революції поставила перед її діячами питання подальшого політичного вибору. Частина їх емігрували за кордон в той час, коли політичне й збройне протистояння ще тривало. Серед таких, зокрема, були й керівники всіх державницьких формувань періоду революції: М. Грушевський, П. Скоропадський, В. Винниченко. І лише С. Петлюра залишив територію України не як приватна особа, а як керівник держави, що перебуває у стані війни з окупантом, маючи намір повернутися на свою територію. С. Петлюра та об'єднані навколо нього представники української політичної еміграції на початковому етапі в основу своєї політичної платформи поклали необхідність збройної боротьби за відновлення незалежності Української Народної Республіки на території Наддніпрянської України. Саме з цією метою 12 листопада 1920 р. був прийнятий Закон про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці, відповідно до якого 21 листопада 1920 р. у Тарнові, де розташувалися урядові установи УНР, був створений Державний Центр Української Народної Республіки (далі — ДЦ УНР) в екзилі як законний представник українського народу в еміграції, а в січні 1921 р. створено Партизансько-повстанський штаб (далі — ППШ) Армії УНР, який координував продовження збройної боротьби, в тому числі підпільної, на території підрадянської України. Голова Директорії, а згодом ДЦ УНР в екзилі Симон Петлюра та, меншою мірою, керівник ППШ Юрій Тютюнник і стали символами боротьби за незалежність цього періоду.

У середовищі як однодумців, так і ідейних опонентів ставлення до С. Петлюри завжди було амбівалентним. Але навіть опоненти, свідомо чи мимоволі, належно оцінювали його місце в свідомості українського народу.

Творення «міфу про Петлюру» — як позитивного, героїчного, так і, з «легкої руки» радянської пропаганди, негативно-ворожо-

го — розпочалося, коли збройне протистояння з більшовиками тривало ще на території України. С. Петлюра цілком вписувався в український національно-ментальний архетип героя у звитязних змаганнях. Й тому саме з ним українське селянство пов'язувало надії на звільнення від більшовиків, а радянське керівництво, відповідно, розглядало його як загрозу встановленому в Наддніпрянській Україні режиму.

У березні 1921 р. Є. Чикаленко так характеризував ставлення селянства до С. Петлюри: «Селяни вже зробили з його імені — ім'я національного героя, і коли наша інтелігенція не буде його підтримувати, а виступатиме проти, то вона виступатиме проти свого народу. Я ніколи не був поклонником Петлюри, але чи він зумів, чи доля йому пощастила, а він став центром, коло якого тулиться надіями народ...»⁶

Подібними є й окремі характеристики С. Петлюри у тогочасній європейській пресі. Зокрема, у статті, вміщеній 7 лютого 1921 р. у часописі «Дачія» Головний Отаман характеризувався як такий, що «персоніфікує весь визвольний рух українського народу державного цілими століттями в російському ярмі». В іншій статті, опублікованій 3 березня 1921 р. у чеській газеті «Tribuna», зазначалося, що «для українців Петлюра є таким же, яким може бути в сучаснім стані кожен політик на Русі, яким є Ленін і Врангель...»⁷.

Та якщо своєрідна сакралізація С. Петлюри у свідомості українського селянства була процесом спонтанним, то, з іншого боку, ідейно-пропагандистська боротьба, спрямована на його дискредитацію, провадилася більшовиками цілеспрямовано. Ще у розпалі радянсько-польської війни, 10 травня 1920 р., на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У було прийнято рішення про необхідність ретельної перевірки іноземних повідомлень, аби «не розміщувати замітки, що мають на меті рекламування Петлюри»⁸. Водночас був розроблений і план пропагандивної «протибандитської» роботи,

⁶ Роздуми монархіста. Злистування Є. Чикаленка // Цит. за: Піскун В. Політичний вибір української еміграції. — С. 371—372.

⁷ Там само. — С. 373.

⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 7. — Арк. 16 зв.

згідно з яким тільки в 1921 р. планувалося 20 видань загальним накладом 1600000 примірників⁹.

Прийомам дискредитування провідників спеціально присвячено другий розділ «Інструкції» для закордонної агентури, розробленої, вирогідно, ОДПУ. В ній, зокрема, зазначається: «Дуже важливим є поширення інсинуацій, що поодинокі провідники є схильні переступати межі своєї влади, що вони мають за собою неморальні вчинки...»¹⁰. Описані в «Інструкції» методи активно використовувалися в радянській та прорадянській європейській пресі, а їхнім апофеозом став процес проти вбивці С. Петлюри Самуїла Шварцбарда.

Важливою складовою процесу дискредитації провідників стало й так зване «поворотовство». Зокрема, у червні 1923 р. була здійснена одна з найбільш успішних операцій радянської розвідки: на сторону радянської влади перейшов генерал Армії УНР Юрко Тютюнник. Мотиви цього вчинку Ю. Тютюнника достеменно не відомі. За офіційною версією, провадячи підпільну роботу в Радянській Україні зі створення нової петлюрівської організації — Вищої військової ради, Ю. Тютюнник переконався у марності боротьби з радянською владою й вирішив здатися. За іншою версією, його змусили перейти радянський кордон обманним шляхом. Окремі факти свідчать про те, що Ю. Тютюнник вів «подвійну гру», співпрацюючи з більшовиками задовго до офіційного переходу на їхній бік. Трапляються згадки й про зносини Ю. Тютюнника з більшовиками, зокрема, про листування з Володимиром Затонським, у серпні 1921 р.¹¹

Так чи інакше, а постать Ю. Тютюнника відіграла не останню роль у боротьбі за прихильність українського народу. Як керівник підпільно-партизанського руху, він користувався чималим авторитетом і серед вояків Армії УНР, що перебували у таборах

⁹ Див.: Піскун В. *Симон Петлюра очима соратників і більшовицької розвідки // Творча спадщина Симона Петлюри в контексті сучасного державотворення. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження Голови Директорії та Головного Отамана військ Української Народної Республіки Симона Петлюри. 20 травня 2004 року.* — К.: Укр. Видавнича Спілка, 2005. — С. 128.

¹⁰ Докладніше див.: Сідак В., Вронська Т. *Операції органів державної безпеки проти зарубіжного українства в міжвоєнний період // Український історик.* — 2007—2008. — № 3-4/1-2. — С. 117.

¹¹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 406. — Арк. 41 зв.

для інтернованих в Польщі, й серед учасників підпільної боротьби в Радянській Україні. Ще навесні 1921 р. член «Закордоту» (підпільної організації, створеної для агентурно-розвідувальної діяльності на радянсько-польському кордоні та впровадження в середовище української еміграції), якому вдалося проникнути в найближче оточення А. Лівницького, характеризував дивізію Ю. Тютюнника як найбільш боєздатну й дисципліновану, а самого Ю. Тютюнника називав фактичним керівником всього повстанського руху¹².

Не можна не припустити й імовірність того, що радянські спецслужби прагнули спочатку переорієнтувати поляків на підтримку Ю. Тютюнника замість С. Петлюри, а після його переходу на бік большевиків, звести таким чином підтримку польським урядом ДЦ УНР в екзилі нанівець. Агенти ДПУ, введені до польського посольства В. Зайцевою¹³, намагалися переконати поляків, що серед українського народу найбільшою популярністю користується не С. Петлюра, а саме Ю. Тютюнник¹⁴.

Після переправлення Ю. Тютюнника до Харкова його ім'я неодноразово й у різні способи використовувалося як для розкладової діяльності, так і з пропагандистською метою. Це були й відозви до українських генералів з закликом повернутися в Україну, які відправлялися за його підписом, і створення низки підпільних організацій, які мали на меті виявлення й ліквідацію осередків повстанського руху. Чи не найповніше постать Ю. Тютюнника була використана радянською пропагандою. У 1924 р. Державним видавництвом України був надрукований політичний памфлет «З поляками проти Вкраїни» за його авторством. Ю. Тютюнник був залучений до викладання курсу «Стратегія і тактика громадянської війни» у Харківській школі червоних старшин, до зйомок у художньо-документальному фільмі «П.К.П.» («Піلسудський купив Петлюру»), де грав себе самого. Можливості кіно як найбільш масового й ефективного способу формування шаблонів суспільної

¹² ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 408. — Арк. 30.

¹³ Про справу В. Зайцевої писав у своїх спогадах керівник контррозвідки ДЦ УНР в екзилі М. Чоботарів. Див.: Визвольні змагання очима контррозвідника: (Документальна спадщина Миколи Чоботаріва): Науково-документальне видання / Авт. вступної статті С. Сідак. — К.: Темпора, 2003. — С. 187–188.

¹⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України). — Ф. 6. — Спр. 73862-ФП. — Арк. 70.

свідомості большевики оцінили вже тоді. В 1930 р. Ю. Тютюнник був розстріляний, бо державна політика щодо українців починала набувати репресивного характеру, й місця Ю. Тютюннику в ній не було.

Ще одна знакова постать періоду Української революції, яку большевикам вдалося використати у пропагандистській боротьбі, — голова Української Центральної Ради М. Грушевський. Михайло Сергійович, науковий доробок якого мав неабияке значення для усвідомлення українцями себе як нації, на початку Української революції користувався серед українського політикуму, що на той час тільки-но зароджувався, таким авторитетом, що був заочно обраний Головою Центральної Ради, а згодом — Президентом Української народної республіки. Однак, оскільки політичні погляди частини учасників революційних подій під тиском зовнішніх та внутрішніх обставин швидко еволюціонували від ідеї української автономії у складі федерації до ідеї незалежності, а М. Грушевський так і залишився на федералістських позиціях, він поступово втратив політичну вагу, а в лютому 1919 р. разом з родиною емігрував за кордон.

Перебуваючи в еміграції, де він продовжував бути ідеологом УПСР та працював у створеному ним Українському Соціологічному Інституті у Відні, М. Грушевський повертається до ідеї федералізму, від якої свідомісно ніколи й не відходив (прийняття Четвертого Універсалу було спричинене швидше політичною кон'юнктурою, аніж осмисленим політичним вибором). У 1920 р., коли на території України ще тривала збройна боротьба між Армією УНР та большевиками, колишній Голова Центральної Ради у нарисі «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання», надрукованому у періодичному виданні закордонної делегації УПСР «Борітеся — поборете», засудив тактику збройних повстань та декларував необхідність примирення з большевицькими керівниками¹⁵.

Крім ідейної близькості до большевиків, становище емігранта (втрата його авторитету як політика загальнонаціонального масштабу, неможливість повноцінної наукової роботи через недоступ-

¹⁵ Грушевський М. Українська партія соціалістів-федералістів та її завдання // Хто такі українці і чого вони хочуть. — К.: Т-во «Знання» України, 1991. — С. 234.

ність українських архівів) для М. Грушевського було особливо некомфортним. Тож його рішення про повернення до Радянської України зовсім недивне. Потрібен він був і керівництву УСРР — перш за все, як символ легітимності та правонаступництва радянської влади в Україні від УНР. Питання повернення «групи Грушевського» до Радянської України розроблялося керівництвом РСФРР та УСРР від початку 1922 р.¹⁶

Аналізуючи роль, яку відводило радянське партійне керівництво М. Грушевському, сучасні дослідники виділяють кілька чинників. Так, В. Піскун зазначає: «Повернення М. Грушевського в Україну було потрібне большевикам не тільки для визнання їхньої влади, а й з метою створення у загалу ілюзії незалежної радянської України й її українськості»¹⁷.

На думку ж Ігоря Лосева, УСРР була своєрідним компромісом між большевиками та прихильниками української державності, а українізація — такою собі компенсацією за втрачену самостійність. Й саме федераліст М. Грушевський якнайкраще підходив на роль символу цього компромісу, виразника інтересів значної частини українців, які, вже не будучи етнографічною масою зрусифікованих малоросів, все ще не усвідомили себе й повноцінною нацією¹⁸.

У грудні 1923 р. М. Грушевський був обраний академіком ВУАН, а в березні 1924 р. повернувся в Україну, цілком виправдавши сподівання, що їх на нього покладало радянське керівництво.

Попри вдалу реалізацію операцій стосовно Ю. Тютюнника та М. Грушевського, загроза існуванню большевицького режиму в Україні продовжувала існувати в особі С. Петлюри та очолюваного ним ДЦ УНР в екзилі. Особливо ж вона посилилася з приходом до влади в Польщі режиму «санації» на чолі з Юзефом Пілсудським, що створювало можливість для відновлення «союзу Пілсудського-Петлюри».

¹⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 406. — Арк. 352.

¹⁷ Піскун В. Повернення М. Грушевського в Україну як зваба більшовизмом й сподівання на дії // Михайло Грушевський — науковець і політик у контексті сучасності. — К., 2002. — С. 49.

¹⁸ Див.: Лосев І. Політична діяльність М. С. Грушевського як модель українсько-російських та російсько-українських відносин // Михайло Грушевський — науковець і політик у контексті сучасності. — К., 2002. — С. 156.

Сучасники Головного Отамана напряду пов'язували його вбивство з приходом до влади санаційного режиму. Зокрема, М. Ковалевський писав: «Травневий переворот у Варшаві стався 13 травня, а 12 днів пізніше, себто 25 травня, замордований був у Парижі Симон Петлюра. Це була перша й найтяжча жертва нового «проукраїнського» курсу польської політики. Рука Москви діяла швидко, щоб знейтралізувати можливість актуалізації польської політики на Сході»¹⁹. Ймовірно, М. Ковалевський та його однодумці все ж помилялися, й вбивство С. Петлюри готувалося задовго до травневого перевороту в Польщі. Однак, з іншого боку, існує також і ймовірність того, що радянським спецслужбам було відомо про підготовку перевороту Ю. Пілсудського, й убивство С. Петлюри менш ніж за два тижні після нього — не простий збіг²⁰.

Та якщо саме вбивство С. Петлюри мало на меті звести нанівець діяльність його та його прибічників в країнах Європи, то судовий процес над його вбивцею Самуїлом Шварцбардом радянське керівництво використало для дискредитації Петлюри як антисеміта та організатора єврейських погромів, залучивши до цього єврейські організації Європи та комуністичну європейську пресу.

Михайло Ковалевський згадував: «...В цілому світі трагічна смерть отамана викликала величезний відгомін. Жидівські газети почали в нахабний і тенденційний спосіб очорнювати ім'я Отамана і всього українського народу... В цій акції була певна пляновість, і хто знає ролу жидівського елемента в творенні й розбудові советської держави, той розуміє, що ця плянова акція проти української справи в жидівській пресі і за кулісами різних впливових міжнародних осередків, провадилась не без інспірації з Москви»²¹.

Микита Шаповал у статті «Трагедія Петлюри» писав: «Ті, хто направив Шварцбарда, тонко розрахував дві річі: безкарність

¹⁹ Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. — Іннсбрук, 1960. — С. 617.

²⁰ У Галузевому державному архіві Служби безпеки України зберігається досить цікавий документ: справа з орієнтуваннями на зарубіжні антирадянські центри, де не лише аналізуються легальні політичні організації української еміграції, а й докладно описана структура польської розвідки, що дає можливість припустити факт впровадження радянських шпигунів як до неї, так і до інших польських державних установ, а відтак — обізнаність з тими політичними процесами, що лише планувалися. Див.: ГДА СБ України. — Ф. КДВ. — Спр. 445. — Т. 1. — Арк. 2 зв.—3.

²¹ Ковалевський М. При джерелах боротьби. — С. 617.

злочинцеві і дискредитація українського руху. Тому і вбивство Петлюри мотивоване «жидівством». Вся ця «мотивація» несе за собою незвичайні небезпеки для українського визвольного руху, проти якого Москва мобілізує все жидівство не тільки на Україні, а головню — світове жидівство...»²².

Та якщо в результаті процесу за С. Петлюрою не тільки у свідомості єврейського населення, а й усієї світової громадськості міцно закріпилося кліше організатора єврейських погромів, то сподівання радянського керівництва на те, що наддніпрянські емігранти будуть деморалізовані смертю Головного Отамана, не виправдалися. Навпаки, смерть С. Петлюри об'єднала різні групи українських політичних емігрантів. Процес міфологізації постаті С. Петлюри серед українців зарубіжжя після його загибелі набув характеру героїзації. Юрій Шаповал слушно зауважив, що «факт загибелі миттєво зробив з нього постать символічну, примусив серйозно замислитись над феноменом петлюрівщини»²³.

О. Шульгин так характеризував роль С. Петлюри: «Там (в Україні — *Н.Р.*) уряд і його справжній провідник Симон Петлюра були популярні над усе. Про Симона Петлюру вже співали пісні і склалися цілі легенди. Про його нечувану на Україні популярність доходили до нас постійні вістки. Селяни чекали і хтіли Петлюри. Чому? — «Бо він і проти большевиків і проти Денікіна». Петлюра, уряд УНР — це цілий політичний програм в уяві українського населення. Щовесни пошепки, говорили скрізь, що уряд повернеться на Україну і скине ненависне московське ярмо»²⁴.

В. Андрієвський підкреслював роль С. Петлюри у збереженні традицій українського державотворення: «Як усім відомо, одинокий уряд УНР, на чолі з бл. п. Головним отаманом С. Петлюрою[,] спромігся нести в міру сил своїх прапор української державности і зберегти українські державно-національні традиції до сього дня»²⁵.

²² Шаповал М. Трагедія Петлюри. 22.IV.1926. // ЦДАВО України. — Ф. 3563. — Оп. 1. — Спр. 60. — Арк. 136–137.

²³ Шаповал Ю. Цей (не)потрібний Петлюра // Шаповал Ю. Доля як історія. — К.: Генеза, 2006. — С. 36.

²⁴ Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — Автентич. відтворення видання 1934 р. — К., 1998. — С. 27.

²⁵ Андрієвський В. Проти провокації. Замість відповіді проф. С. Шелухінові. Голос із української еміграції. — Калиш, 1928. — С. 13.

Дещо пізніше, вже після Другої світової війни, Євген Онацький, оцінюючи постать С. Петлюри, прямо відніс його до когорти героїв — тих із них, що ніколи не шукають винагород зі свого героїства, а залишаються людьми самопожертви та відданості:

«Ставши на службу одній ідеї, він усе своє життя, не зважаючи на всі катастрофи, на всі невдачі, витривало, дійсно героїчно й спокійно ніс свою службу аж до самої своєї смерти, ніколи її не зраджуючи, ніколи не зраджуючись.

Це була ідея, як ми вже зазначали, української незалежної суверенної державності»²⁶.

Головний Отаман та Голова Директорії УНР і сьогодні залишається однією з найбільш міфологізованих постатей української історії періоду Української національної революції та міжвоєнної доби, однією з тих постатей, ставлення до яких у суспільстві після повернення їхніх імен Україні, через величезну кількість суперечливих міфів, що їх оточують, часто контроверсійне.

Ще одним символом визвольної боротьби українців міжвоєнного періоду був засновник Української військової організації та перший керівник Організації українських націоналістів Євген Коновалець.

Хоча Петлюра й Коновалець протягом 1921—1926 рр. обрали різні шляхи подальшої боротьби й провадили свою діяльність паралельно, лише інколи перетинаючись — у протиборстві чи спробах об'єднати зусилля, між ними існує певна наступність, спадковість — саме в аспекті персоніфікації визвольного руху в їхніх постатях.

В період Української національної революції Є. Коновалець керував корпусом Українських Січових Стрільців, а після поразки революції, з метою продовження боротьби, створив Українську Військову Організацію.

Силою, на яку покладала надії на визволення від окупантів певна частина населення України, український націоналізм став на початку 1930-х років, коли завершився процес об'єднання розрізнених організацій націоналістичного спрямування в єдину Організацію українських націоналістів, яку й очолив Є. Коновалець.

²⁶ Онацький Є. Симон Петлюра — чесність з ідеєю // *Портрети в профіль*. — Чикаго: Українсько-Американська Видавнича Спілка, 1965. — С. 255.

Символічність цієї постаті можемо розглядати в кількох площинах. По-перше, у Східній Галичині, де суспільно-політичне життя набувало дедалі більшої радикалізації, а націоналізм ставав найбільш підтримуваною ідеологією, цю ідеологію уособлювали її основоположник Дмитро Донцов та керівник ОУН. Саме так у своїх спогадах про це писав один з підсудних на Варшавському процесі 1930 р. Микола Климишин, характеризуючи діяльність Є. Коновальця та Д. Донцова. Він назвав їх особами, що мали найбільший вплив на виховання молоді, яка виростала в двадцятих і, головню, тридцятих роках буремного ХХ століття²⁷.

Однак, якщо діяльність Д. Донцова зосередилася більше в теоретичній, літературно-ідеологічній площині, що сприяло формуванню духовних підвалин міжвоєнного українського громадянства як Галичини, так і еміграції та ідейному об'єднанню молодого покоління борців за самостійну Україну²⁸, то Є. Коновалець зосередився на практичній реалізації.

Підтримка діяльності українських націоналістів іноземними державами та різного роду громадськими й політичними організаціями здійснювалася саме через Є. Коновальця, бо він особисто підтримував більшість зв'язків. Саме через це він становив найбільшу небезпеку для радянського режиму в Україні, особливо з огляду на зростання загрози ще й з боку нацистської Німеччини. Здійснення радянськими спецслужбами вбивства Є. Коновальця дозволило певною мірою нейтралізувати цю загрозу, розколоти ОУН, а згодом і ліквідувати український визвольний рух на Західноукраїнських землях.

Поза тим, як слушно зауважив Володимир В'ятрович, засади, які Коновалець заклав ще на початку 1920-х рр., були основою українського визвольного руху понад тридцять років. І навіть коли наприкінці 1950-х рр. етап збройної боротьби ви-

²⁷ Див.: Климишин М. В походи до волі. — Детройт, 1998. — Т. 2. — С. 338.

²⁸ Докладно про роль Д. Донцова та «Літературно-Наукового Вістника» див: Рева Н. Вплив Дмитра Донцова на формування суспільної думки Східної Галичини 20-х—30-х рр. ХХ століття // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. Число восьме. У 3 т. Т. І. — Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2009. — С. 175—180.

черпався, це не поставило крапку, визвольна боротьба набула інших форм²⁹.

Подальша «доля» постаті Є. Коновальця є досить цікавою — в тому сенсі, що дещо вибивається із загальної схеми радянського міфотворення стосовно керівників українського визвольного руху. Як і С. Петлюру, а пізніше С. Бандеру, Є. Коновальця було віднесено до пантеону борців за незалежність, замордованих більшовиками, але, на відміну від двох інших згаданих постатей, які уособлювали визвольну боротьбу, в Радянській Україні його ім'я просто замовчувалося — навколо нього практично не формувався негативний образ. Визвольна боротьба українців у 1920—1930-х рр. стала логічним продовженням державотворчих та націєтворчих процесів Української національної революції 1917—1923 рр. та, водночас, заклала підвалини подальшої боротьби під час Другої світової війни та після її завершення. Ця боротьба не була знеособлена. Навпаки, вона персоніфікувалася в окремих постатях керівників визвольного руху, які, своєю чергою, оточувалися різного роду міфами. Дослідження процесів, що супроводжували це міфотворення, та його мотивації є важливим завданням сучасної історичної науки, зокрема з огляду на необхідність її деполітизації та формування національної пам'яті українців.

²⁹ Див.: В'ятрович В. Прецедент Коновальця // Український визвольний рух. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. — Зб. 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. — С. 16.